

Буржинська Оксана Анатоліївна,
*здобувачка 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії та соціальних наук, Рівненського державного
гуманітарного університету, м. Рівне*

Давидюк Руслана Петрівна,
*доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії та
методики її навчання Рівненського державного
гуманітарного університету, м. Рівне*

СОТНЯ УПА ПІД КОМАНДУВАННЯМ «ЛИСА» У ЗБРОЙНОМУ ПІДПІЛЛІ РІВНЕНЩИНИ: ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ТА ПОВСТАНСЬКІ АКЦІЇ (1943–1950-ТІ РР.)

Відкриття документів радянських репресивних органів створило унікальні можливості для переосмислення історії Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА). Сьогодні дослідники дедалі частіше відходять від узагальнених схем на користь мікроісторичного аналізу – вивчення долі конкретних учасників визвольного руху. Такий підхід дозволяє побачити історію збройного підпілля крізь регіональну специфіку та біографії звичайних людей.

Особливий інтерес викликає повоєнна Рівненщина, що стала одним із ключових регіонів розгортання національно-визвольної боротьби УПА та підпільної мережі ОУН. Географічні особливості краю – наявність значних лісових масивів та близькість до польського кордону – сприяли тривалій діяльності повстанських відділів навіть після стабілізації радянської влади [1, с. 38].

Протистояння в регіоні набуло характеру повстанської війни. УПА, поділена на курені та сотні, прагнула зірвати мобілізаційні заходи, колективізацію та утвердження комуністичної адміністрації, тоді як радянський апарат ставив за мету «повну ліквідацію бандитизму».

Головним інструментом придушення спротиву в регіоні були органи МГБ (Министерство государственной безопасности – рос.), які поєднували військові операції (прочісування лісів, ліквідацію криївок) із розгалуженою та системною агентурною роботою. Юридичним фасадом репресій слугувала стаття 54 тогочасного Кримінального кодексу УРСР. Зокрема, пункти 54-1 «а» (зрада Батьківщини) та 54-11 (участь у контрреволюційній організації) дозволяли «радянському правосуддю» кваліфікувати будь-яку національно-визвольну діяльність як «бандитизм», призначаючи якнайсуворіші міри покарання, включно з найвищою, тобто розстрілом [2, с. 31].

Одним із найхарактерніших прикладів такого протистояння є діяльність сотні УПА під командуванням Лигора Васильовича Юрченка, який народився 1913 р. у с. Головин на хуторі Перешпа Костопільського району. Підрозділ, сформований з ініціативи Л. Юрченка-«Лиса», став серйозним викликом для радянської влади у 1945–1947 рр. Зона діяльності сотні «Лиса» охоплювала села Янкевичі, Кургани, Підлужне та Берестовець і була спрямована проти радянської адміністрації, стаючи на перешкоді інституціоналізації її влади.

Водночас сотня «Лиса» здійснювала диверсійні акти проти нацистських військ. Зокрема, у лютому 1943 р. спільно з сотнею Романа Карловича Кернтопфа («Вихора») поблизу с. Каменуха (нині с. Кам'яна гора) здійснила підрив німецького потяга, що перевозив зброю. Операція проходила під безпосереднім керівництвом Р. Кернтопфа, який був обізнаний у саперній справі. Окрім того, чимало повстанців раніше працювали підрижниками на Берестовецьких та Базальтових кар'єрах, що забезпечило успіх мінування. Під час операції нацисти двічі пускали попереду ешелону зі зброєю контрольні платформи, намагаючись дезінформувати диверсантів. Попри заходи безпеки, уникнути підриву ешелону не вдалося. Потяг перевозив стрілецьке озброєння, важку зброю та артилерійські гармати. Нацистська охорона не чинила опору, оскільки більшість особового складу загинула під час підриву та перших

хвилин обстрілу. Спільна операція сотень «Лиса» та «Вихора» завершилася успішно: повстанці не зазнали жодних втрат [3, с. 53-57].

Найрезонанснішою акцією сотні став бій у с. Головин жовтня 1944 р. Повстанці змогли ліквідувати практично все районне керівництво – 18 посадовців, серед яких голова райвиконкому М. Гудков, секретар райкому Олійник та начальник НКВД Беляєв. Під час нічного нападу бійців УПА було спалено будівлю школи, де радянське керівництво зупинилось на постій. Споруду облили бензином та підпалили одночасно з чотирьох боків. Тих, хто намагався втекти, розстрілювали. Ця подія спричинила масштабну каральну операцію військ НКВД, що прибули з Рівного та Клевая для зачистки Костопільщини від повстанців.

Після успішної ліквідації радянського активу частина боївки «Лиса» здійснила напад на тюрму у Костополі (на сучасній території військової частини) з метою звільнення заарештованих повстанців. Однак на цей раз охорона організувала відсіч, і акція завершилася невдачею [4, с. 125-131].

Матеріали архівної кримінальної справи №7400, що зберігається в ГДА СБУ у Рівному, відкривають імена тих, хто складав «низову» мережу повстанського спротиву – Григорій Скуба, Никанор Курьята та Іван Будько. З їхніх біографій, зафіксованих в протоколах допитів та обвинувальних висновках, постає типовий портрет селянина-повстанця. Вивчення документів справи дозволяє не лише реконструювати бойовий шлях повстанців, а й проаналізувати методи слідства, де свідчення часто отримувалися під тиском, а політичне обвинувачення ретельно маскувалося під кримінальні формулювання.

Никонор Калістратович Курьята розпочав боротьбу у складі УПА в серпні 1944 р. Згідно з матеріалами справи, він перебував у складі сотні «Лиса», а пізніше – «Довгого», мав псевда «Горох» та «Арбузик». Попри те, що був озброєний гвинтівкою та брав участь у боях поблизу сіл Берестовець та Олександрія Костопільського району (1944 р.), його ключова роль полягала в іншому. Н. Курьята був майстром-зброярем: у польових умовах він ремонтував гвинтівки та автомати, підтримуючи цим боєздатність загону. Будучи затриманий у

лісі 25 травня 1945 р., під час слідства підтвердив свою приналежність до УПА. У показах від 26 травня 1945 р. заявляв, що не пам'ятає точного місяця, де сотня «Лиса» вела бій під с. Берестовець восени 1944 р., проте зазначив, що участь у ній брав. Також Н. Курьята повідомив про поранення одного повстанця у тому бою, а ось про втрати радянських військових йому було невідомо.

Доля Григорія Кіндратовича Скуби (псевдонім «Чорний») ілюструє складність вибору людини в умовах подвійної окупації. У 1941-1943 рр. він був призначений старостою у с. Підлужне Костопільського району, займався господарськими заготівлями. Зокрема, забезпечував заготівлю та здачу для потреб німецької армії 500 центнерів хліба, 1000 центнерів картоплі та 50 центнерів м'яса. Крім того, Г. Скуба допомагав нацистам відправити до Німеччини 20 місцевих громадян.

У 1944 р. Г. Скуба був мобілізований до ЧА, але дезертирував звідти. У вересні того ж року «Чорний» вступив до сотні «Лиса». Завдяки досвіду він швидко пройшов десятиденні курси та отримав посаду ройового (командира підрозділу). На спорядженні Г. Скуба мав гвинтівку та 120 бойових патронів. Разом із сотнею «Чорний» діяв у лісах, готуючись до боїв з військами НКВД. Хоча у справі не фіксує його особиста участь в бойових зіткненнях, він виконував важливі організаційні та господарські завдання, як-от забезпечення загону продовольством («реквізиція» худоби в с. Космачів Костопільського району). Арештували повстанця 16 травня 1945 р.

Іван Ісакович Будько (псевдонім «Аскольд»), вступив до лав УПА у жовтні 1944 р. У його справі слідчі НКГБ особливий акцент робили на «свідомій контрреволюційній діяльності». І. Будько не просто тримав гвинтівку, він вивчав і поширював концепцію «Самостійної України», що, в очах радянської влади, робило його ідеологічно небезпечним ворогом. «Аскольд» брав участь у кровопролитних боях поблизу сіл Головин та Трубиці на початку 1945 р., де сотня «Лиса» зазнала великих втрат. Його повстанський шлях обірвався під час запеклого бою при затриманні 25 травня 1945 р., коли група повстанців до останнього чинила збройний опір.

Аналіз матеріалів архівно-кримінальних справ викриває методи дій радянської репресивної системи щодо учасників повстанського руху. 17 вересня 1945 р. Військовий трибунал військ НКВД Рівненської області за ст. 54-1 «а» та 54-11 КК УРСР визнав Г. Скубу, І. Бudyка та Н. Курьяту винними та засудив до вищої міри покарання – розстрілу. Однак рішенням Військової колегії Верховного суду СРСР від 1 листопада 1945 р. вирок щодо затриманих було змінено на 20 років каторжних робіт із поразкою в правах терміном на 5 років [5, с. 1-173].

Дослідження справи підтверджує, що за кожним офіційним документом стоїть особиста трагедія та складний вибір. Протоколи допитів свідчать про постійний тиск, а вирoki про ув'язнення до тривалих термінів у концтаборах мали на меті повне фізичне та моральне знищення національного активу.

Література

1. УПА. Історія нескорених / В. В'ятрович, І. Дерев'яний, Р. Забілий, П. Содоль. 5-те вид. Київ: Наш Формат, 2024.
2. Жив'юк А., Марчук І. Політичні репресії тоталітарної доби на Рівненщині: від «червоного терору» до боротьби з інакодумцями. *Реабілітовані історією. Рівненська область*. Кн. 1. Рівне : Рівненська друкарня, 2006.
3. Праск С. Б. Сотенний «Лис». Київ : Український пріоритет, 2019.
4. Намозов О. Костопіль. Події, легенди, імена: іст.-краєзнавчі нариси. Рівне: Волинські обереги, 2018.
5. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), м. Рівне, ф. 4 (Р), спр. 7400, т. 1. 173 с.